

VELKÁ HOSPODÁRSKA KRÍZA NA PRELOME 20. A 30. ROKOV 20. STOROČIA

A JEJ DOPAD NA OBYVATEĽSTVO SLOVENSKA (S DÔRAZOM NA SITUÁCIU V BRATISLAVE)

ALENA BARTLOVÁ

V máji 1927 sa zišlo v Ženeve približne 400 národohospodárskych odborníkov, finančníkov, priemyselných a agrárnych podnikateľov z celého sveta, aby zhodnotili po prvý raz od skončenia vojny celosvetový ekonomický vývoj v 20. rokoch a podohalili stav aj problémy súčasnej svetovej ekonomiky.¹ Cieľom účastníkov konferencie bolo, nielen analyzovať či konštatovať daný stav, ale pokúsiť sa na základe vopred zozbieraných materiálov z jednotlivých štátov a referátov, ktoré odzneli na konferencii, vytýčiť aj úlohy pre usmerňovanie hospodárskeho vývoja v následných rokoch. Zúčastnení predstavitelia rôznych ekonomických spoločenstiev predpokladali, že záverečné dohody z ich spoločných rokovaní, si osvoja všetky zúčastnené národné delegácie. Usporiadateľom tohto výnimočného podujatia bol Medzinárodný hospodársky komitét, ktorý pôsobil pri Spoločnosti národov v Ženeve. Pozvanie prijali nielen delegácie členských štátov Spoločnosti národov, ale aj zástupcovia USA a ZSSR, ktoré v tom čase neboli jej členmi.

Ženevskej konferencii predchádzali niekoľkoročné prípravy viacerých komisií, ktoré vopred zhromažďovali štatistický materiál z rôznych oblastí sveta. Po preštudovaní týchto materiálov a po vypočutí aktuálnych doplňujúcich príspevkov účastníci konferencie konštatovali, že hospodárstvo na jednotlivých kontinentoch prešlo v poslednom desaťročí veľmi rozdielnym vývojom. Zatiaľ čo viaceré krajiny Ázie (najmä India), Ameriky (najmä jej strednej časti), Austrálie a južnej Afriky zaznamenali hospodársky rozmach a životná úroveň ich obyvateľstva vzrástla, Európa zápasila s rôznymi dôsledkami prvej svetovej vojny, ku ktorým sa pripojili celkom nové rozsiahle problémy, napr. cukrovarnícka kríza, ktorá vypukla v r. 1926. Podľa článku z Hospodárskych rozhľadov: „Ukázalo sa, že dnešná hospodárska kríza je predovšetkým krízou európskou a o kríze sveto-

1 Seriál článkov o tejto konferencii publikoval napr. časopis *Zahraniční politika* 6, máj–jún 1927, ďalej *Obzor národohospodársky* 32, 1927, č. 5 a 6, ako aj ďalšie periodiká.

vej možno hovoriť len v tej súvislosti nakoľko európske problémy pôsobia zhubne na ekonomiku iných kontinentov.² Bolo prekvapujúce, že ani priemyselná výroba vo Veľkej Británii nedosiahla koncom 20. rokov predvojnovú úroveň napr. v ťažbe uhlia, vo výrobe železnej rudy, ba ani v bavlnárstve, ktoré bolo od 18. storočia mimoriadne dôležitým odvetvím anglického spracovateľského priemyslu. Pri analýze komplikácií, ktoré sa prejavili v zahranično-obchodných vzťahoch delegáti ženevskej konferencie konštatovali, že s veľkými problémami zápasili viaceré stredoeurópske štáty, medzi nimi aj Československo, ktoré sa od svojho vzniku zaradilo medzi štáty odkázané vo veľkej miere na export svojich tovarov.³ Účastníci konferencie sa vyjadrili tiež k modernému riadeniu ekonomiky, čiže k rôznym formám racionalizácie, zaoberali sa problémami nezamestnanosti aj povojnovým rastom daňového zaťaženia obyvateľstva. Veľkú pozornosť venovali vytváraniu colných bariér, ktoré sťažili vzájomnú výmenu surovín aj tovarov a venovali tiež pozornosť prehnanému úsiliu jednotlivých krajín po hospodárskej sebestačnosti. Zaoberali sa aj celým radom ďalších problematických javov v povojnovom hospodárstve.

Pri záverečných hodnoteniach sa účastníci ženevského zasadania zhodli na tom, že odstrániť nakopené problémy nie je možné bez získania a následného spracovania spoľahlivých štatistických údajov, ktoré mali jednotlivé krajiny poslať do centra.⁴ Pre takéto štatistické šetrenie vytvorili aj vzorové formuláre. Účastníci konferencie sa zhodli na tom, že je treba obmedziť liberalistické spôsoby v ekonomike a podporili návrhy na štátne zásahy do hospodárskeho života. V záverečných dokumentoch kládli dôraz na postupnú likvidáciu zákazov a obmedzení dovozu a vývozu, na znižovanie, prípadne odstraňovanie colných bariér, navrhli vytvárať rovnaké podmienky pre súkromné a štátne podnikanie, likvidovať diskrimináciu v doprave apod.

2 Vaněk, J.: Tohoročné medzinárodné jednanie o hospodárskych otázkach. *Hospodárske rozhľady* 2, 1927, č. 10, s. 423–432.

3 Medzi priemyselné odvetvia na Slovensku, pre ktorých export tovarov bol existenčnou otázkou, nepatrili len bane na rudy, či tradičné kožiarske závody a všetky celulóžky a továrne vyrábajúce papier, ale aj mnohé podniky potravinárskeho priemyslu, napr. výroba sladu.

4 Jedno z prvých štatistických šetrení na pôde mladého spoločného československého štátu prebiehalo už 1. 3. 1919. Sledovalo súpis nehnuteľného majetku a finančnej hotovosti obyvateľov Československa z dôvodu stanovenia daňových poplatkov. Podľa tohto súpisu vlastnilo v ČSR 3 752 857 osôb rôzny majetok v hodnote 90,6 miliárd korún. Nadpolovičná časť obyvateľov v dospelom veku bola absolútne nemajetná. Z uvedeného počtu majetných obyvateľov žilo na území Slovenska 706 219 obyvateľov, ktorých vlastníctvo predstavovalo sumárnu hodnotu vo výške 16, 4 miliardy korún (čiže 18 % zo sumárnej hodnoty majetku všetkých občanov ČSR). Tento rozdielny štatistický ukazovateľ budúcich daňových poplatníkov na Slovensku a v českých krajinách pri štarte do spoločného štátu bol zaujímavým signálom pre nasledujúci vývoj spoločnej československej ekonomiky. Horváth, P.: *Príručka hospodárskej štatistiky Slovenska*. Bratislava 1935, s. 137.

O tom, že priebeh a závery konferencie neboli lahostajné predstaviteľom hospodárskeho života a politických strán v Československu, svedčil záujem, ktorý konferencii venovala politická tlač, ale predovšetkým uznávané odborné periodiká ako bol *Obzor národohospodársky*, *Zahranční politika* a *Hospodárske rozhľady*.

Dňa 22. 6. 1927 prijal československých delegátov – účastníkov Ženevskej hospodárskej konferencie (v ktorej bol aj slovenský delegát Kornel Stodola) predsed vlády Antonín Švehla. Premiér delegácii sľúbil, že záverečné rezolúcie, prijaté v Ženeve, odovzdá Poradnému zboru pre hospodárske otázky a bude sa informovať o tom, aké stanovisko a aktivity tento poradný orgán vlády ku nim zaujme.⁵ O rokovaní v Ženeve hovoril vo svojom prejave (16. 6. 1927) na pôde Spoločnosti národov československý minister zahraničných vecí Dr. Eduard Beneš. Sľúbil, že: „jž dnes mohu jménem československé vlády prohlásiti, že Československo přijímá rezoluce hospodářské konference a má úmysl přispůsobiti svou politiku principům konferencií přijatých.“⁶ Nielen najvyššie politické orgány československého štátu, ale aj významné hospodársko-záujmové organizácie (napr. Zväz československých priemyselníkov, významné finančné ústavy a ďalšie organizácie a inštitúcie) sa zoznámili s materiálmi ženevskej konferencie a prejavili ochotu zapojiť sa do plnenia úloh, na ktorých sa zhodli účastníci prvého svetového zasadania ekonomických odborníkov. Následný vývoj svetového hospodárstva a politickej situácie však ukázal, že naplánované projekty v Ženeve sa premenili skôr na zbožné želania než na reálne cesty k ekonomickému napredovaniu.

V nasledujúcom texte sa budem venovať vývoju situácie a obrazu Slovenska na prelome 20. a 30. rokov, pozornosť sústredím na vývoj hospodárskej krízy a jej následky najmä v Bratislave.

Ak chceme rozoberať ekonomické problémy, ktoré priniesla so sebou pre obyvateľov Slovenska veľká hospodárska kríza, treba vopred spomenúť, že ekonomika v jednotlivých regiónoch Slovenska sa už v predchádzajúcich storočiach vyvíjala nerovnomerne. Tieto rozdiely neboli spôsobené iba prírodnými podmienkami v danom regióne. Vplývali na nich mimo iného aj aktivity významných osobností, ktoré v danom regióne pôsobili, ich rôznorodé kontakty s vládnuou mocou, so zahraničnými partnermi, s ich zameraním a angažovanosťou v jednotlivých cirkevných organizáciách v posledných desaťročiach aj s politickými stranami. Dosť výrazné rozdiely tiež nachádzame v životných podmienkach obyvateľov miest a obyvateľov vidieka. Historická veda sa snažila skôr o syntetický pohľad na celé územie Slovenska, pričom sa orientovala na analýzu a zdôrazňovanie mimoriadnych udalostí a jednotlivých faktov.

5 *Obzor národohospodársky* 32, 1927, č. 8, s. 476–480.

6 Tamže, s. 477.

Podľa výsledkov sčítania obyvateľstva žilo na Slovensku v roku 1930 3 329 793 obyvateľov.⁷ Z nich 1 437 226 bolo ekonomicky aktívnych a 1 765 057 osôb bolo závislých na skupine pracujúcich.⁸ V spomínanom roku priznalo čistý ročný dôchodok nad 100 000 korún na Slovensku 1471 obyvateľov, z nich malo ročný príjem nad milión korún iba 19 obyvateľov.⁹ (pre porovnanie: v celej ČSR malo miliónový ročný dôchodok 327 osôb), už v prvom roku krízy sa počet slovenských milionárov znížil na 7 osôb, z nich bol iba 1 multimilionár s ročným príjmom 3–5 miliónov korún.

Väčšina obyvateľstva Slovenska (čiže 56,8 %) v roku 1930 participovala na poľnohospodárskej výrobe, na priemyselnej výrobe a živnostiach 19 % obyvateľov, obchod, peňažníctvo a doprava poskytovali obživu 10,17 % obyvateľom, 13,9 % tvorili osoby participujúce na ďalších zamestnaniach.¹⁰

Zo štatistických súpisov vyplýva, že sociálna štruktúra obyvateľstva na Slovensku sa v priebehu medzivojnového obdobia takmer nemenila. Aj naďalej zostalo hlavným odvetvím slovenskej ekonomiky poľnohospodárstvo.

Podľa výsledkov sčítania obyvateľstva z roku 1930 žilo v Bratislave 123 814 obyvateľov z toho bolo zamestnaných 65 884 osôb, a síce: 20 123 priemyselných robotníkov, 996 ľudí pracovalo v poľnohospodárstve, 11 285 obyvateľom mesta poskytoval zamestnanie obchod a peňažníctvo, 9636 pracovalo v štátnych službách a v slobodných povolaniach, 5189 v armáde, 4743 v doprave a druhú najväčšiu skupinu zamestnancov, čiže 13 912 osôb nachádzalo uplatnenie v domácich službách a iných službách bez upresnenia zamestnania.¹¹ Z kategórie priemyselných robotníkov a živnostníkov výraznú skupinu tvorili zamestnanci stavebníctva.

V Bratislave pôsobiaci vládny radca Ferdinand Písecký charakterizoval situáciu na počiatku 30. rokov ako „dobu eroplánov, automobilov, filmu, barov, revolúcií, hospodárskeho rozvratu, korupcie, verejných škandálov, pôžitkárstva, ale predovšetkým ako dobu masovej biedy.“¹²

Vážne napätie a oprávnené obavy do bratislavských rodín vniesli okrem javov hospodárskeho charakteru aj závažné zmeny v administratíve. Začali sa výmenou na poste starostu mesta. Z funkcie starostu nedobrovoľne odchádzal v roku 1929 dr. Ľudovít Okánik, ktorý pôsobil na čele mestskej správy od roku 1923.

7 Horváth, P.: Príručka hospodárskej štatistiky, s. XVII (úvodná časť) a s. 10 (štatistická tabuľka č. 9).

8 Průmyslové oblasti Slovenska za kapitalizmu (1780–1945). Opava 1983, s. 103.

9 Průcha, V., a kol.: Hospodárske dejiny Československa. Bratislava 1974, s. 202–203.

10 Průmyslové oblasti Slovenska za kapitalizmu, s. 97.

11 Horváth, P.: Príručka hospodárskej štatistiky, s. 30–31.

12 Písecký, F. in: Zprávy mesta Bratislavy 8, 1931, č. 4, 31. 12. 1931.

Dr. Okánik bol katolíckym duchovným, v r. 1921 vymenovaným za kanonika a apoštolského protonotára. K výkonu akejkoľvek politickej funkcie nevyhnutne potreboval súhlas svojho biskupa. Biskup dr. Pavol Jantausch mu v r. 1929 súhlas s vykonávaním funkcie starostu mesta Bratislavy odmietol dať. Dr. Okánik si preto – po dohode s mestskou radou – vybral najskôr zdravotnú dovolenku, následne aj neplatené voľno. Od roku 1930 pôsobil až do jarných mesiacov v roku 1939 ako hlavný farár v bratislavskom Dóme sv. Martina. Potom odišiel do dôchodku.¹³ Funkciu starostu dočasne prevzal dr. Kraus a od roku 1930 tento post definitívne vykonával dr. Vladimír Krno.

Zamestnanecké problémy priniesli do bratislavskej administratívy aj zmeny, ktoré priniesol so sebou vznik krajinskej samosprávy. Na Slovensku vstúpil do platnosti od 1. 7. 1928 zákon č. 125/1927 Zb. podľa ktorého zanikol Úrad ministerstva pre správu Slovenska a jeho funkcie preberal Krajinský úrad. Reforma správy sa uskutočňovala v dvoch etapách, pretože voľby a určenie skupiny menovaných členov krajinského zastupiteľstva sa nepodarilo organizačne pripraviť do 1. 7. 1928. Rozkolísanie správy, iba postupné a pomalé riešenie personálneho obsadenia Krajinského úradu a ďalšie s tým súvisiace momenty pochopiteľne, ovplyvnilo resp. zabrzdiло pružnejší prístup centrálnej slovenskej administratívy k riešeniu problémov, ktoré so sebou prinášala nielen pre obyvateľstvo Bratislavy, ale na územie celého Slovenska Veľká hospodárska kríza. V decembri 1930, po neslávnom odchode HSLS z vládnej koalície prišla na rad aj výmena jej nominanta, čiže JUDr. Jána Drobného, ktorého vo funkcii krajinského prezidenta vymenil osvedčený administratívny pracovník, člen vládnej agrárnej strany Jozef Országh. Funkcie viceprezidentov prevzali dr. Ján Jesenský a dr. Ján Sekáč. Krajinský úrad pôsobil do reorganizácie správy po vzniku Slovenskej republiky, čiže konkrétne do 1. 1. 1940.

Do vývoja bratislavského priemyslu vkročili krízové existenčné problémy už v r. 1928 v súvislosti s napätou odbytovou situáciou v bavlnárskych závodoch, čiže v známej „Cvernovke“ a v závode Danubius (v týchto závodoch vyrábali rôzne druhy nití a tzv. „mako-priadze“),¹⁴ v ktorých sa výroba znížila už v tomto období o 14 %. Pokles výroby v spomínaných bavlnárskych závodoch spôsobil nezájem zahraničných odberateľov, najmä Nemecka a Poľska, vývoz do týchto krajín sa už roku 1929 znížil o 35 %. Na problémy v bavlnárskych bratislavských závodoch negatívne pôsobila aj zostrená konkurencia na svetových trhoch, kde im konkuro-

13 Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska. Bratislava 2000, s. 1003, Tiež Informácia z poľského konzulátu v Bratislave adresovaná Ministerstvu zahraničných vecí vo Varšave, Archiwum akt nowych, Varšava, fond Ministerstwo Spraw Zagranicznych, kart. 3.

14 Slovenský priemysel v roku 1929. Výročná správa Ústredného združenia slovenského priemyslu. Martin 1929, s. 143. (Ďalej len Slovenský priemysel...)

vala najmä talianska a japonská bavlna. Ďalšie odbytové problémy súviseli so zníženým vývozom do Rumunska, Juhoslávie a Rakúska. Bavlnárske závody – na rozdiel od iných podnikov – nezastavili prevádzku, ale počas krízových rokov znížili podstatne mzdy svojim robotníckam, čo vyvolávalo celý rad protestných akcií. (Zamestnávali naďalej okolo 1160 osôb). Ich výrobné podmienky sa zlepšili, čiže vrátili do situácie spreď roku 1929 až v druhej polovici roku 1935.¹⁵

Bratislavské priemyselné závody postihla hospodárska kríza v plnom rozsahu v roku 1930. Výrobu obmedzili najmä menšie závody ľahkého priemyslu. Vedenie aj niektorých väčších fabrík začalo uvažovať o zastavení výroby. Štatistické údaje počas rokov hospodárskej krízy zaznamenali približne 6000–9000 evidovaných nezamestnaných priemyselných robotníkov v sprostredkovateľniach práce.¹⁶ Bratislavský notariát však odhadoval počet prepustených robotníkov z priemyselných závodov na 10 000 a s rodinnými príslušníkmi predstavovali minimálne 30 000 obyvateľov mesta.¹⁷ Popri sprostredkovateľniach práce vznikla počas krízy aj nová inštitúcia, ktorá mala pomôcť nezamestnaným riešiť ich problémy a síce „Spolok pre pečlivosť o nezamestnaných“.

Zo všetkých fabrík v Bratislave najlepšie odolával problémom, súvisiacim s krízou gumárenský závod v Petržalke, ktorý mal vo výrobnom programe najmä výrobu pneumatík, ale aj celý rad iných gumárenských tovarov. Ešte v roku 1929 pracovalo v tomto závode iba 700 robotníkov, v roku 1930 už 830 a v priebehu nasledujúcich rokov hospodárskej krízy sa ďalej zväčšoval až na 1900 osôb v roku 1933. Na rast výroby v tomto podniku zrejme pôsobili aj organizačné zmeny. Centrum vedenia podniku sa presunulo v spomínanom roku z Vysočian do Bratislavy.¹⁸

Sprievodné javy, súvisiace s krízou však nepostihli iba priemyselné a stavebné robotníctvo. Existenčné problémy administratívnych zamestnancov a robotníkov sa odzrkadlili aj v poklese ich kúpyschopnosti a vstúpili do podnikateľských možností drobných obchodníkov a živnostníkov, ktorých problémy sa znásobili ešte aj vstupom do konkurenčnej súťaže s novými vznikajúcimi obchodnými veľkopredajňami ako boli obchody „Brouk a Babka“, Manderlova mäsiarska predajňa, obchody ASO a TETA, Baťove predajne obuvi a ďalšie.

V marci 1930 sa pred bratislavskou radnicou začali denne zhromažďovať veľké skupiny nezamestnaných stavebných robotníkov. Vyzývali vedenie mesta, aby sa čo najskôr zaoberalo ich aktuálnymi problémami a pomohlo im nájsť náhradnú

15 Slovenský priemysel...v r. 1934, s. 23, tiež v r. 1935, s. 19.

16 Slovenský národný archív Bratislava, fond Krajinský úrad, kart. 54, č. spisu 1338/33 prez. Správa notariátu mesta Bratislavy, zo dňa 5. 1. 1933.

17 Tamže, správa notariátu mesta Bratislavy zo dňa 7. 1. 1933.

18 Slovenský priemysel v r. 1933, s. 24.

prácu alebo získať podporu z ktorej by mohli vyživiť svoje rodiny.¹⁹ V predchádzajúcich rokoch sa v meste pravidelne v jarných mesiacoch rozbiehali stavebné práce. Stavebníctvo poskytovalo počas dvadsiatych rokov síce iba sezónne 3000–4000 pracovných možností stavebným robotníkom.²⁰ Najviac stavieb sa uskutočnilo v roku 1923 keď sa do stavieb investovalo 58 487 645 korún.²¹ Rovnaký stavebný rozmach Bratislava už počas medzivojnového obdobia nezažila.

Poslanci mestského zastupiteľstva na svojom zasadaní sa zaoberali v jarných mesiacoch 1930 problémom zabrzdenia stavebnej činnosti. Usúdili, že mestský rozpočet nedisponuje s potrebnou rezervou, ktorá by umožnila riešiť aktuálne problémy.²² Prvý krok riešenia nachádzali v získaní komunálnej pôžičky od Ústrednej sociálnej poisťovne vo výške 8 200 000 korún na budovanie už dávnejšie plánovanej výstavby malých sociálnych bytov a ďalšej pôžičky vo výške 8 000 000 korún na stavbu škôl.²³ Návrh na prevzatie pôžičiek odovzdal starosta dr. Krno na schválenie prezidiu Krajinského úradu, ktorý s návrhom súhlasil. Vedenie mesta pri preberaní pôžičky počítalo s tým, že aktuálne hospodárske problémy sú krátkodobé a pôžičku mesto čoskoro splatí. Finančnú podporu poskytli vedeniu mesta aj veľké priemyselné závody Kábovka a závod Siemens. Počas obdobia hospodárskej krízy pridelo ročne mimoriadnu finančnú pomoc Bratislave ministerstvo sociálnej starostlivosti vo výške 360 000 korún,²⁴ Ústredné združenie slovenského priemyslu už v roku 1930 venovalo na núdzové práce Bratislave podporu vo výške 187 900 korún.²⁵ Pravidelne sa v meste usporadúvali finančné zbierky medzi solventnejšími obyvateľmi. Z nich najúspešnejšie sa vydarila zbierka v roku 1932 kedy sa vyzbieralo okolo pol milióna korún.

Základnou pomocou pre sociálne slabé rodiny tvorili finančné poukážky, ktoré nezamestnaní získavali na základe zákona gentského systému, ktorý bol v roku 1930 novelizovaný (zák. č. 74/1930 Zb.). Zákon určoval, že právo na získanie poukážok zo štátnych príspevkov majú len tí prepustení robotníci, ktorí

19 Zprávy mesta Bratislavy 7, č. 12, 15. 9. 1930.

20 Horváth, Vladimír – Lehotská, Darina – Pleva, Ján a kol: Dejiny Bratislavy. Bratislava 1978, s. 222.

21 Savojský, Andrej: Bratislava vo svetle štatistiky. In: Zprávy mesta Bratislavy 11, č. 23, 4. 6. 1934.

22 Na nedostatok financií nielen v rozpočte mesta Bratislavy, ale aj pre všetky mestá a okresy upozornili delegáti Zväzu obcí, miest a okresov v záverečnej rezolúcii zo zasadania 6. 7. 1927 na ktorom rokovali o príprave reorganizácie správy. Konštatovali, že pripravovaný zákon „neza- bezpečuje obciam a okresom riadny chod hospodárenia, lebo týmto zákonom ustálené príjmové zdroje nestačia ku prevedeniu úkonov obciam a okresom prikázaným“, Národný archív, fond Ministerstvo unifikácií, kart. 70.

23 Zprávy mesta Bratislavy, 7, č. 12, 15. 9. 1930, s. 7.

24 Slovenský národný archív, Bratislava, fond Krajinský úrad, kart. 54, č. spisu 1338/ 33 prez. Správa notariátu v Bratislave zo dňa 5. 1. 1933.

25 Slovenský priemysel v r. 1930, s. 153.

sa prihlásili o prácu v sprostredkovateľniach práce a boli minimálne 6 mesiacov pred prepustením organizovaní v odborovej organizácii. Novelizáciou sa predĺžilo obdobie vyplácania poukážok z pôvodných 13 na 26 týždňov, no o tri roky pre finančné problémy štátnej pokladne sa opäť termín vyplácania skrátil (vl. nariadenie 161/1933 Zb.). Peniaze, pridelené na finančné poukážky nezamestnaným, s ktorými distribuovala tzv. ústredná úradovňa mesta nikdy nekryli celý aktuálny počet prepustených evidovaných robotníkov.²⁶ (Např. v auguste 1934 v Bratislave sprostredkovateľne práce evidovali 5617 nezamestnaných a z nich 582 osôb získalo podporné poukážky podľa gentského systému).²⁷

Po získaní peňazí vedenie mesta rozbehlo verejné práce, medzi ktoré patrilo: vydláždenie Zochovej ulice, rozširovali Mudroňovu cestu, nezamestnaní pomáhali pri výstavbe elektrického osvetlenia aj kanalizačných či vodovodných sietí (např. kanalizácia štvrte „Dornkapel“ – dnešná Trnávka). Po vypracovaní potrebných projektov vedenie mesta rozhodlo o začatí výstavby malých sociálnych bytov na Miletičovej ulici, začala sa stavba školy na Grösslingovej ulici a nadstavba školy v Dynamitke, nové domy na Šancovej ulici aj 14 rodinných domov pozdĺž Lamačskej cesty, kopali základy domov v Ružovej doline. Z iniciatívy Červeného kríža sa začala príprava stavby detskej opatrovne na Tehelnom poli. Počas leta 1930 boli vybudované a otvorené detské ihriská na Rybnom námestí, na Jakubovom námestí a v Sokolovni. Doplnil sa tak počet predchádzajúcich troch už zriadených detských ihrísk. Všetky tri nové ihriská boli vybavené malými bazénmi a rôznym náradím pre športové hry. Spolok Červeného kríža plánoval zriadiť na detských ihriskách aj pohyblivé mliečne stánky a v záujme propagácie predaja mlieka vyšiel s návrhom, aby boli všetky mliekarne otvorené od včasných ranných hodín do neskorých večerných hodín.

Mesto na základe viacerých finančných zdrojov mohlo už v priebehu roku 1930 investovať do organizovania verejných prác 24 miliónov korún.²⁸ Počet nezamestnaných sa rozrystal i tým, že do Bratislavy prichádzali nezamestnaní zo širokého okolia v nádeji, že tu získajú prácu.

Za tejto mimoriadnej situácie sa schádzali členovia sociálnej komisie mestského zastupiteľstva pod vedením dr. Františka Krausa omnoho častejšie ako kedykoľvek v predchádzajúcich rokoch. Rozhodli sa riešiť hospodársko-sociálne problémy najchudobnejších vrstiev bratislavského obyvateľstva viacerými tzv. podpornými akciami. Už v roku 1930 poskytovali 1200 rodinám nezamestnaných mesačné poukážky na bezplatný odber múky, cukru, chleba, masti a zemiakov.

26 Vid' o tomto probléme presné údaje v Zprávach mesta Bratislavy 11, č. 33, 13. 8. 1934.

27 Zprávy mesta Bratislavy 11, č. 37, 10. 9. 1934.

28 Slovenský priemysel v r. 1930, s. 153.

Neskôr sa paleta týchto darov rozšírila o dávky dreva na kúrenie, petrolej a mydlo na pranie. Pomoc pri riešení problémov najchudobnejším obyvateľom mesta poskytli nielen mestské inštitúcie, ale aj jednotliví bohatší obyvatelia Bratislavy. Z takejto iniciatívy vznikla na Zámockej ulici č. 45 vývarovňa, v ktorej sa denne rozdelilo 2000–2500 polievok a raz do týždňa aj hlavné jedlo. Mesto na prípravu jedál prispievalo ročne so sumou 110 000 korún.

V mestskom chudobinci umiestnili 225 osôb, pričom mesto zaplatilo za ročnú prevádzku tohto chudobinca 855 000 korún. (z toho len potraviny stáli 450 000 korún). Dôležitou súčasťou pravidelných podpôr sa stali tzv. vianočné ošacovacie akcie pri ktorých rozdelili najmä deťom z najchudobnejších rodín zozbierané zimné šaty, topánky a bielizeň. Pre opustené deti zriadilo mesto dennú útulňu, v ktorej dostalo pravidelne stravu a ďalšie nevyhnutné spotrebné potreby približne 40 detí. Rovnakú núdzovú pomoc opusteným deťom poskytol aj Červený kríž. Okrem toho mesto vybudovalo aj tzv. hromadné byty, kde sa denne vystriedalo približne 40 rodičov s deťmi. Vedenie mesta muselo počítať aj s celkom novým tipom charitatívnej „záchranu“. Vybudovalo napr. dom pre deložované rodiny, ktoré sa dostali práve prepustením z práce živiteľa rodiny do neriešiteľnej finančnej situácie, nemohli dlhší čas platiť nájomné za prenajatý byt a majiteľ bytu ich prinútil vysťahovať sa doslovne na ulicu.

Počas rokov hospodárskej krízy opúšťali základné školy a mali vstúpiť do zamestnania silné povojnové ročníky mladých ľudí. Aj na Slovensku, tak ako v mnohých iných krajinách, si vynútili zvláštnu pozornosť štátnych aj samosprávnych inštitúcií. Poslanci mestského zastupiteľstva sa rozhodli organizovať pre mladých ľudí, ktorí márne hľadali prácu vzdelávacie kurzy. Už v roku 1932 vyčlenili v rozpočte mesta 80 000 korún na niekoľkotýždňové kurzy pre mladých ľudí, ktoré im mali pomôcť uplatniť sa v rôznych remeslách. Umiestnili ich v budove YMCA na Šancovej ulici. Mestské orgány po vzore zo zahraničia pristúpili v polovici 30. rokov aj k zriadeniu tzv. pracovných táborov pre mladých ľudí a síce na Kamzíku a na Železnej studničke. Mladí ľudia pod dohľadom skúsených odborníkov v tejto akcii vybudovali lyžiarsky môstik.

Podľa sumárnych štatistických hodnotení sociálnych a zdravotníckych inštitúcií sa v roku 1934 nachádzalo v Bratislave 127 ústavov sociálnej starostlivosti z ktorých 29 finančne kompletne financovali mestské inštitúcie, 30 iba podporovalo mesto a 68 bolo v súkromnej správe. Z nich boli napr. 2 poradne pre matky s deťmi, 6 nocľahárni, v ktorých ročne prenocovalo približne 75 000 osôb, nezamestnaných registrovali 4 sprostredkovateľne práce. Mali tiež jednu poradňu pre voľbu povolania, 5 sirotíncov, dvoje detské jasle, 13 detských opatrovní (čiže dnešných škôlok), 3 denné útulky pre mládež, 3 polievkové ústavy pre deti (v roku 1933 poskytl 71 300 porcií polievok), dva útulky pre učňov, 7 študent-

ských domovov, 7 študentských stravovacích zariadení (menzí), 21 ozdravovní, zotavovní a prázdninových kolónií, tiež sociálne spolky YMCA a YWCA, 4 nemocnice a ďalšie inštitúcie.²⁹

Problémy, späť s hospodárskou krízou sa nepremietli iba v ekonomickej a sociálnej sfére, poznačili aj kultúrne dianie. V rokoch hospodárskej krízy sa znížil počet divákov v kinách aj v divadle. Nedostatok financií obyvateľstva Bratislavy sa prejavil tiež v mestskej doprave znížením počtu cestujúcich, ktorí si kupovali lístky. Je zaujímavé, že mestská rada pri hodnotení dopravných problémov bola informovaná, že záujem o také atrakcie cestovného ruchu ako bola jazda loďou po Dunaji sa naopak zvýšil. Konkrétne v roku 1931 sa priemerne za týždeň loďou Propeller z mesta do Petržalky a späť prepravilo 31 000 cestujúcich. Mesto získalo v priemere denne za túto lodnú premávku okolo 500 korún. Mestská rada na základe týchto skúseností na svojom zasadaní v októbri 1931 rozhodla, že si prenajme, prípadne i odkúpi ďalšiu loď.³⁰

Zaujímavým faktom zo začiatku obdobia hospodárskej krízy je údaj o raste vkladov bratislavských obyvateľov v Mestskej sporiteľni. V roku 1930 si obyvatelia Bratislavy uložili na 36 349 vkladných knižiek sumu 160 321 795 korún, v nasledujúcom roku 1931 sa zvýšil počet obyvateľov, ktorí si uložili peniaze na vkladné knižky na 42 538 (v r. 1935 už 69 793) a suma, ktorú si uložili bola vo výške 172 619 963 korún (v r. 1935 suma sa zvýšila na 230 289 000 korún).³¹ Súčasne, podľa ročnej uzávierky Mestskej sporiteľne, poskytol tento finančný ústav v roku 1931 aj 637 nových pôžičiek vo sumárnej výške 16 118 787 korún.

Kontúry zlepšenia ekonomickej situácie sa začali črtať v roku 1934. Stavební robotníci v tomto roku ukončili práce a poskytli do užívania 161 rôznych stavieb. Napriek určitým náznakom zlepšenia produkcie aj v priemyselných závodoch, neklesol ešte ani v zimných mesiacoch na prelome rokov 1934–1935 počet nezamestnaných v Bratislave pod 8500 osôb. Dr. Imrich Kunoši v článku, ktorý publikovali Zprávy mesta Bratislavy v apríli 1934 konštatoval, že podľa mienky národohospodárov „Za dnešných okolností niet vôbec nádeje, aspoň nie v dohľadnej dobe, aby sa všetci teraz nezamestnaní dostali späť do výrobného procesu“.³² Uviedol, že na Slovensku bolo v tom čase (na jar v roku 1934) okolo 250 000 nezamestnaných robotníkov. Východisko nachádzal – podľa vzorov zo zahraničia – vo vytváraní kolónií na pokraji mesta. Reálne zníženie nezamestnanosti na Slovensku predpokladali nielen národohospodári, ale aj odborníci z ďalších rezortov ekonomiky až na rok 1936. Aj

29 Zprávy mesta Bratislavy, r. 11, č. 28.

30 O tom, že sa preprava Propellerom osvedčila aj v nasledujúcich rokoch svedčí aj zápis z mimoriadneho valného zhromaždenia mestského zastupiteľstva 25. 1. 1934, In: Zprávy mesta Bratislavy 11, č. 7.

31 Zprávy mesta Bratislavy 9, č. 27, s. 2, a Zprávy mesta Bratislavy 13, č. 28, príloha v júli 1936.

32 Zprávy mesta Bratislavy 11, č. 15, 9. 4. 1934.

tento predpoklad, resp. nádej do budúcnosti, sa ukázal nereálnym. V roku 1936 podľa niektorých ukazovateľov sa ešte zvýšil rast hospodárskych problémov. Zatiaľ čo v rokoch 1930–1933 sa vedenie mesta plne sústredilo na riešenie ekonomických a sociálnych problémov obyvateľstva, v nasledujúcom období, čiže v rokoch 1934–1938 sa do jeho pozornosti predierali aj v Bratislave zahranično-politické otázky súvisiace s možnou agresiou fašistického Nemecka.

Podľa memoranda, ktoré vedenie mesta odovzdalo ministrovi ing. Nečasovi pri príležitosti jeho návštevy v Bratislave v máji 1936, bolo ešte stále v januári 1936 v Bratislave 6611 evidovaných nezamestnaných a tento počet sa podstatne neznížil ani v nasledujúcich mesiacoch.³³ Memorandum zdôrazňovalo najmä ťažkú situáciu detí, ktoré ešte stále trpeli nezamestnanosťou živelov rodín.

V polovici tridsiatych rokov nastalo oživenie výroby v závodoch Dynamit, v Káblovke aj v niektorých strojárskych závodoch. Nový ruch priniesol rok 1936 aj v stavebníctve. Začali sa napr. stavebné práce v prístave, výstavba Krajského súdu, a ďalšie väčšie objekty, naďalej sa stagnácia prejavovala v budovaní obytných nájomných domov. Financie mesta boli vyčerpané. Nezamestnanosť a ďalšie ťaživé sprievodné javy bratislavského hospodárstva zneužívali opozičné protivládne prúdy v činnosti na upevnenie svojich pozícií. Ale to už je téma o ďalšej, nasledujúcej kapitole bratislavských dejín.

Zhrnutie miesta záveru:

1. V rokoch 1929–1934 Slovensko zasiahla svetová hospodárska kríza, ktorá prehĺbila a znásobila už existujúce, vleklé, ekonomicko-sociálne problémy.
2. Ich urýchléné riešenie v konkrétnej situácii na Slovensku bolo v počiatočnom období krízových rokov komplikovanejšie už preto, že súčasne prebiehala reforma verejnej správy, ktorá prinášala so sebou dôležité zmeny v zanikajúcich a pri tvorbe nových administratívnych inštitúcií.
3. V Bratislave – na rozdiel od ostatného územia Slovenska – bola dominantnou kríza priemyselná. Priemyselné závody prepustili zo zamestnania 6 500–10 000 zamestnancov evidovaných verejnými prostredkovateľňami práce, čiže až 50% osôb, ktoré nachádzali obživu počas predkrízových rokov v bratislavských továrňach. Hospodárska kríza spôsobila aj úpadok živnostenských a remeselníckych podnikov, zasiahla negatívne aj dopravu a nevyhli sa jej sprievodným javom ani kultúrne inštitúcie.
4. Možno však súčasne konštatovať, že vedenie mesta, čiže mestská rada, poslanci mestského zastupiteľstva a zamestnanci rôznych mestských inštitúcií svojimi organizačnými opatreniami dokázali tmiť sociálne a politické napätie. Užitočnou sa ukázala aktívna spolupráca starostu mesta a ďalších predstaviteľov mestskej administratívy s pracovníkmi Krajského úradu, s ministerstvom

33 Zprávy mesta Bratislavy 13, č. 19, 4. 5. 1936.

sociálnej starostlivosti a ďalšími orgánmi a osobnosťami centrálnych úradov, s vedením Ústredného združenia slovenského priemyslu, s finančnými ústavmi, s miestnou organizáciou Červeného kríža, s charitatívnymi cirkevnými organizáciami, s predstavenstvom jednotlivých bratislavských fabrík i s altruistickými obyvateľmi mesta, ktorí nielen pochopili závažnosť situácie, ale ochotne pomáhali pri riešení krízou vytvorených páľčivých problémov.

5. V riadení priemyselných závodov sa čím ďalej tým väčšmi začali uplatňovať modernejšie metódy, ktoré však prinášali so sebou zníženie pracovných síl.
6. V súvislosti s mimoriadnymi politickými a vojenskými udalosťami v zahraničí sa po roku 1934 do popredia pozornosti vedenia aj obyvateľov Bratislavy pretlačali aktivity, ktoré súviseli s obavami z možného vojenského prepadu zahraničným agresorom a otázky, späté špeciálne so svetovou ekonomikou sa presúvali mimo oblasť ich prvoradého záujmu, jednoducho na ne nemohli natoľko brať ohľad ako v predchádzajúcich rokoch.

The Great Depression in the Late 1920s and Early 1930s and Its Effect on the Slovak Population (with emphasis on the situation in Bratislava)

At the beginning of the study, the author traces the course of a significant international meeting that took place in Geneva in May 1927. In their speeches, its participants focused on then economic situation not only in post-war Europe, but also on other continents. They tried to find solutions and possibilities for the economy. The Czechoslovak government, multiple economic institutions, and significant personalities as well as scientific journals and the political press showed interest in the results, especially plans based on the conference proposals. Nevertheless, the eruption of the Great Depression thwarted the possibility to apply the Geneva Conference recommendations to real life. The following part of the study is dedicated to the course and aftermath of the Great Depression in Slovakia, namely in Bratislava. Unlike the all-Slovak economic situation where agriculture dominated, in Bratislava the most affected sectors were industry and construction. However, increasing unemployment also penetrated commerce, traffic, and financial institutions as well as the development of healthcare and culture. The inhabitants of Bratislava did not return to pre-war living conditions until 1936–1937. At that time, new acute problems emerged across society that were provoked by tense international relations and that led up to World War Two.